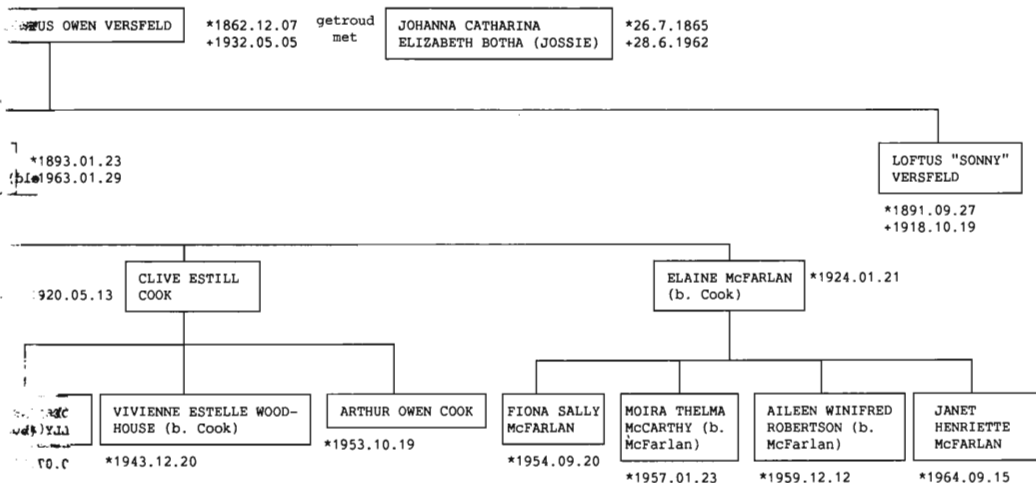

GESLAGSREGISTER STAMBOOM VAN DIE FAMILIE VERSFELD

Met die navorsing van die Noord-Transvaalse Rugby-unie is die volgende stamboom van die nageslag van Robert Loftus Owen Versveld opgestel. Dank is verskuldig aan mnr. Piet Olivier wat hierdie register aan ons beskikbaar gestel het. Die meeste van die nageslag soos aangedui was teenwoordig by die middagete wat op 20 Junie by Loftus Versfeld aan die nasate aangebied is deur die Noord-Transvaalse Rugby-Unie met mnr. Piet Olivier as verteenwoordigende gasheer. Ons is trots dat mnr. Piet Olivier ook een van Pretoria se geëerde Stadsraadslede is. Die stamboom van die geslag Versfeld staan op p. 40-41.

In the "Biographical Dictionary of South Africa Volume III" we find two Versfeld personalities mentioned with a summary of their life history.

1. Johannes (John) Paulus Eksteen Versveld. Born 21.1.1838, died London 10.4.1896. He is said to be the great grandson of the original Willem Ferdinand Versfeld who came to the Cape in 1773. In De Villiers/Pama his name appears as b2c5d1.

Versfeld, Johannes (John) Paulus Eksteen (*Moutonsvlei, Piketberg, 21.1.1838 - † Ealing, London, 10.4.1896), agricultural pioneer, was a son of Willem Ferdinand Versfeld (*7.11.1809) and his wife, Johanna Paulina Eksteen (†1839). V. Was a great-grandson of the first Versfeld (sic). *1745, who as secretary accompanied his cousin, Baron Pieter van Reede van Oudtshoorn,* from Holland to the Cape in 1773.

Educated at McNaughton's school at Wynberg, he stayed with his uncle, Jan Willem Versfeld, at Claassenbosch, Constantia, during school terms. This farm was visited by many early Cape travellers. Upon leaving school V. farmed at home in the Darling district until he was twenty-four, when he accepted the management of Dr. Hutchinson's farm at Caledon.

Here (Caledon) in 1863 V. married May Elizabeth Metcalf and in 1866 the couple moved with their first child to the farm of his uncle, Dr. Jacob Versfeld, at Malmesbury, but in March 1867 they acquired their own land in the Piketberg district. This was a successful venture. Here V. proved that cattle did not die of "lamsiekte" in veld grazed on by merino sheep, which he had introduced into this area. Sheep-farming combined with tobacco growing contributed to his success on the Piketberg Mountain. At his own expense, with his own labour and engineering ability, he built the famous Old Versfeld Pass over the mountain to the plain below, where he established two wheat farms and was the first to grow wheat on a large scale in the Piketberg district. His son Frank cultivated the buchu which grew wild in the veld, and which, exported for medicinal purpose, produced for some time the major income of the farm. In addition V. had at one time a flourishing ostrich industry. The oak trees which he brought from Constantia are a feature of the farm today, and the fruit crops are famous on overseas markets.

V. had fifteen children, seven daughters and eight sons, who were brought up in an English-speaking home, some of them going to school in England. The building of the Versfeld Pass was a most remarkable achievement. The same enterprise and foresight have enabled his descendants to farm on the Piketberg Mountain. His grandson, Walter Henry Swift, is still living (1971) at Stawelklip.

+P.M. FFOLLIOTT

2. **Willem Versfeld**, born 6.3.1870 Seepunt, died Cape Town 25.1.1939. He is also said to be a great-grandson of the original Willem Ferdinand Versfeld who came to the Cape in 1773. In De Villiers/Pama his name appears as b5c3d6. In fact he was thus the younger brother of **Robert Loftus Owen Versfeld** whose name appears as b5c3d3.

Versfeld, Willem (*Constantia, 6.3.1870 - +Seapoint, Cape Town, 25.1.1939), mining engineer and musician, was the youngest son of Marthinus and Johanna Hildegarde Carolina Versfeld. He was a great-grandson of Willem Ferdinand Versfeld (sic) (*1745), who accompanied his cousin Baron Pieter van Reede van Oudtshoorn* as secretary to the Cape in 1773.

V. was educated at the South African College, Cape Town, and matriculated with honours in 1885, achieving his B.A. in 1891. Having then decided on a mining career, he obtained a B.Sc in Mining Engineering (1900), and in 1913 gained his D.Sc. for a thesis on the geological structure of portions of South-West Africa.

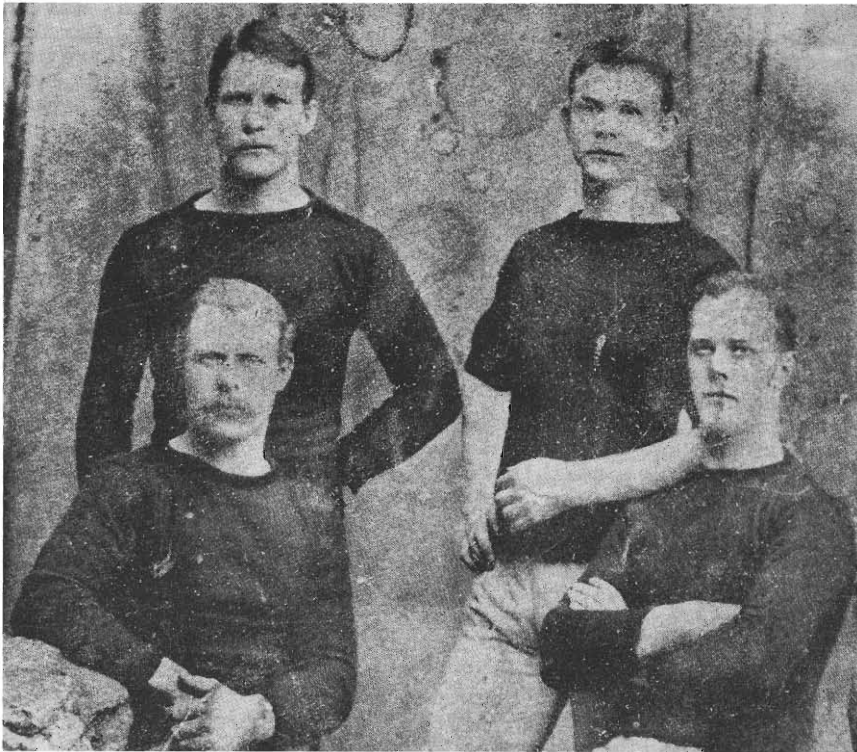
When he was made a member of the Chemical Institute of Great Britain and Ireland in 1923, his reputation as a geologist was established, and until the outbreak of the First World War (1914-18) he practised as a mining engineer in Johannesburg. From 1914 to 1931 he worked in the analytical department of the government division of chemists. He then joined the Cape Town municipality in the surveying department and was responsible for the planning of Goodwood township near Cape Town.

V. was a man of many parts. Apart from his scientific career he was a keen sportsman, writer, composer of light music and a stage performer. Although he came from an English-speaking home, from him originated a series of comic Afrikaans songs, e.g. "Waar kry jy daardie hoed?" and some occasional songs which he rendered in a fine tenor voice, accompanying himself on the banjo. He recorded some of the first South African popular songs such as "Springbok rympies" (1906) and "Grappige Afrikaanse liedjies". In 1912 he recorded such popular Afrikaans songs as "Bier bier", and humorous sketches like "Die kanarie man" for the Zonophone Company. As a flautist he played in an amateur orchestra and was one of the founder members of the Cape Town Amateur Operatic Society, in which his wife was a prominent vocalist. For seventeen years he conducted a column "Kaatjie Kekkelbek" for the "South African Review", and from 1931 until his death he was busy converting his works into modern Afrikaans.

In 1900 he married Ethel Charlotte Berkeley Shayer and they had one daughter, Beryl Kathleen, who married Alan Arthur McKenzie Stuart.

He was a gifted man, but he will be best remembered for his musical and literary contributions. Senator C.J. Langenhoven* called him one of the pioneers of Afrikaans, a noteworthy achievement for an English-speaking Capetonian.

+ P.M. FFOLLIOT

Vier rugbyspelers van formaat uit een gesin – staande: John en Charles (bygenannt "Hasie"); sittende: Marthinus en Loftus

Foto: J.F. Millbrook, Kimberley
 Uit: Ivor D. Difford, "The history of South African Rugby Football",
 The Speciality Press of S.A. Ltd., Wynberg, Cape, 1933, p. 438

Die rugbyspan Harlequins word voorgestel aan die Prins van Wallis, die latere koning Edward VIII, op die Eastern Sports Grounds te Pretoria in 1925. Van links na regs: J.F. Moller, A.C. Legg, J.D. Michau, S.H. de Kock, H. Preiss, O. Lanenegger (gelaat onsigbaar), John van der Merwe (kaptein), die Prins van Wallis. Agter die Prins: W.J. Green, C.L. (Matie) du Toit, D.R. Pretorius, J.-M. de Klerk. Ander ten dele onsigbare spelers is H.B. Chapman, D.L. Fielding, J.C. Lemmer, M.J. van Druuten. Amptelike persone regs van die Prins is Mnr Loftus Versfeld (met hoed in die linkerhand), Mnr. E.F.C. Tucker (met donker hoed in die linkerhand), voorsitter van die Transvaal Rugby Football Union, die Aide de camp van die Prins (ADC met hoed op sy kop), Mnr. George Brink, burgemeester van Pretoria (geheel regs), Mnr. J.H. Hofmeyr, Administrateur van Transvaal, tussen die A.D.C. en die burgemeester.

Foto: Staatsargief Pretoria

Herstelde grafsteen van Loftus Versfeld op die begraafplaas in Pretoria-Wes aan die Rebekkastraat; dit is herstel in opdrag van die Noord-Transvaalse Rugby-Unie wat 'n gedenkplaat voor die grafsteen laat plaas het. Die herstelde grafsteen en gedenkplaat is onthul op 20 Junie 1992.

Gedenkplaat vir Loftus Versfeld voor sy grafsteen op die begraafplaas in Pretoria-Wes; die plaat is geplaas in opdrag van die Noord-Transvaalse Rugby-Unie en onthul op 20 Junie 1992.

**HEINRICH EGERSDÖRFER - UNSUNG FIRST DESIGNER OF
SOUTH AFRICA'S NATIONAL SPORTING EMBLEM, THE SPRINGBOK**

by Prof. P.F. van der Schyff,
Head of History Department, Potchefstroom University
for Christian Higher Education

Political developments since 2 February 1990 and the movement towards a new South Africa also, at times, focused attention on the national symbols of the country. One of these symbols is the Springbok, which has been the national symbol for South African sport since early this century.

In depth research into the history of rugby as national sport and in the international context has brought some new facts and perspectives to the fore, one of which is the identity of the person who designed the first Springbok badge. This badge, in two-fold (one a Springbok head, for a cap, the other a Springbok in act of jumping, for the jersey and blazer), was created in a small house in Woodstock by the German-born artist Heinrich Egersdörfer.

Born in Nüremberg in 1853 and inspired by youthful "Wanderlust", Egersdörfer first went to England and then to the Cape, where he became a renowned lithographic artist and contributor to several journals. He later returned to Germany and finally settled in London where he died in 1915.

In a short biographical sketch the late and well-known writer Eric Rosenthal paid ample tribute to the artistical contribution of Egersdörfer. Referring to the growing interest and pride in the works of earlier artists of South Africa at the time of writing, Rosenthal labelled Egersdörfer "a strange exception to this enthusiasm" and added: "Although he is one of the most amusing artists who ever lived in our midst, and although the charm of his work is a revelation to the newcomer, to nine out of ten of us his name is unknown."

Even Rosenthal was obviously not aware of the fact that Egersdörfer was in actual fact the designer of the emblem that was to win international fame as the sporting symbol of the cream of South African sportsmen and sportswomen.

Although Rosenthal, with his booklet, started the up-building of his reputation, it may be that Egersdörfer's claim to fame settles in his design of the Springbok emblem. And that he might, at last and posthumously, be given the honours he deserved.

This paper illuminates and evaluates Egersdörfer's role as designer of the Springbok emblem.

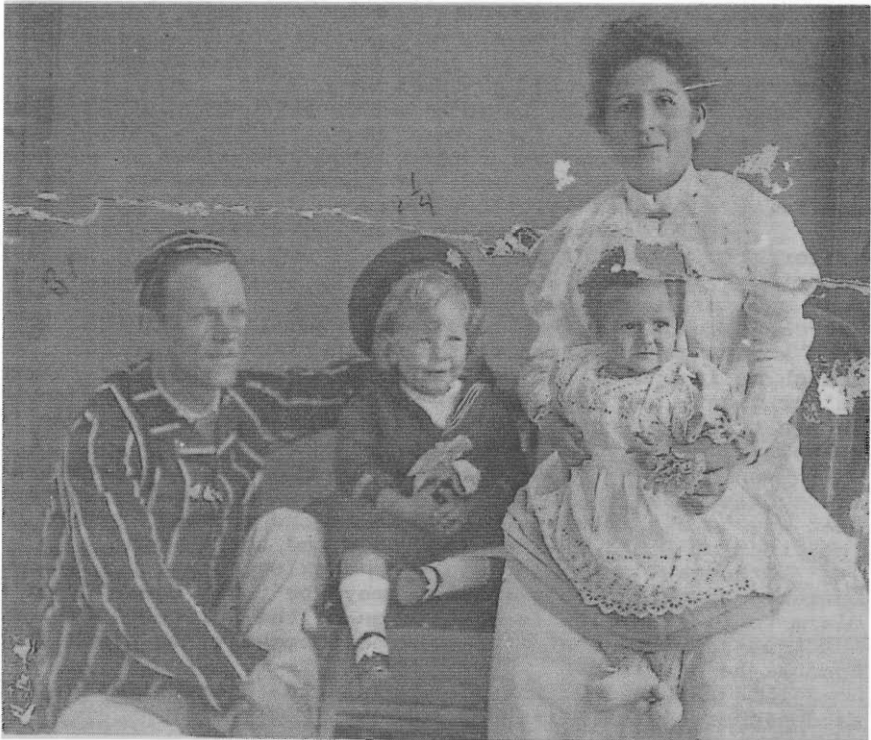
Aanvulling deur C. de Jong

Die bostaande teks is 'n samevatting van die referaat wat prof. P.F. van der Schijff op Vrydag 16 Oktober 1992 op die akademiese konferensie vir Duitstaliges in Suid-Afrika in die RGN-gebou te Pretoria gelewer het. Hier volg enkele aanvullings uit sy referaat.

Prof. Van der Schijff het meegedeel dat Eric Rosenthal 'n lewenskets van die in Duitsland gebore tekenaar en kunstenaar Heinrich Egersdörfer gepubliseer het. Rosenthal beweert daarin ten onregte dat Egersdörfer slegs een seun gehad het wat kinderloos oorlede is. Dit is onjuis, daar is 'n nageslag van Egersdörfer, onder meer in Natal.

Egersdörfer was sowel pro-Voortrekker as pro-Brits. Hy het onder meer 'n bekende tekening van die slag by Vegkop in 1836 gemaak wat dikwels sonder sy naam gereproduseer is, asook 'n groot aantal tekeninge van plekke in die republiek Gosen omstreeks 1885.

Omdat hy afwisselend in verskillende lande gewerk het en sy kunswerk baie verspreid is, het hy in Suid-Afrika vergete geraak. So het Rosenthal versuim om te berig dat Egersdörfer die ontwerper van die springbok-embleem vir Suid-Afrikaanse sportlui is.

Familiefoto van die gesin van Loftus Versfeld omstreeks 1893 - Van links na regs: Loftus Versfeld Senior met blazer en pet van die Pretoria Rugby Club, 31 jaar - Loftus Junior in matrosepak, 2 ¼ jaar (hy is aan Spaanse griep op sy plaas in 1918 oorlede) - Johanna Catharina Elizabeth Versfeld gebore Botha (Jossie), 28½ jaar - Thelma, Loftus en Jossie se eerste dogter op Jossie se knieë, later getroud met Mnr. Cook.

Foto in besit van Mev. Beryl Page, Pietermaritzburg

VISIT DERDEPOORT - EXPERIENCE DIE OPSTAL

Derdepoort with its historic farmhouse, known as Die Opstal, is a large recreational park just off the Pietersburg Highway on the north-easterly borders of Pretoria. The park is owned by the Pretoria City Council and operated by its Parks and Recreation Department.

For Pretorians the 115 ha park (89 ha have been developed) is a particular attraction as it offers them a bushveld and farm atmosphere at their doorstep. Shaded picnic areas with braai facilities (wood can be bought at the gate) are adjacent to an adventure park for children which boasts a miniature train. A large swimming pool with a kiosk offering refreshments are an additional attraction for families seeking entertainment and recreation away from the city without having to travel great distances. For the nature lover the great variety of bird life is a feast. The best time to experience the Red-billed Hoopo and the Yellow-billed Hornbill frolicking among the thorn trees, and to watch Hadidas and Egyptian Geese visiting the two dams, is early in the morning, when the children can be conveniently left at the animal farm stocked with angora goats, boerbokke, sheep, donkeys, horses, geese and ducks.

The name Derdepoort means "the third (natural) gateway" in the Magaliesberg, from the Moot in the easterly direction. The farm, described by G.S. Preller as "one of the most beautiful spots in this area, in the centre of the Republic, and where, from all sides, the most beautiful roads meet", is connected to an important historical event. After serious efforts to end the divisions within the Voortrekker State, the first united meeting of the Volksraad of the Zuid-Afrikaansche Republiek took place on the farm, then belonging to Roelof J. Jansen, on May 22 and 23, 1849. The commitment to unity led to the establishment of the Zuid-Afrikaansche Republiek, and some historians thus consider the year 1849 as the year the Republic was born.

The western part of Derdepoort was, from March 3, 1864, the registered property of Johannes Barend Wolmarans and remained the property of the Wolmarans family until it was acquired by the Pretoria City Council in 1978.

When Derdepoort was developed as a recreational park, it was decided that the dwelling, representing a typical early twentieth century Transvaal farmhouse, synonymous with the well-to-do residential culture from that period, should be turned into a restaurant with a tea-garden. This could only be done by completely renovating the house, and possibly altering its structure. It was evident that an expert in such matters was required, and this expert, Anton Jansen of AJ Construction, duly started his demanding task.

The building itself offers in its architecture a wide variety of styles ranging from the late-Victorian to the Edwardian intermediate period, with additions dating from the twenties, thirties and early nineteen forties. Certain style tendencies, such as Art Nouveau and Art Deco, occur in this

time span, while elements of the neo-Cape Dutch baroque style and influence of the Herbert Baker style can be seen in the architecture.

Mr Jansen was particularly concerned to maintain the different styles and restoration has been carried out as precisely as possible, within the framework of such practical needs as accommodation.

The City Council offered Die Opstal to private enterprise, and in November 1990 Mrs Pauli Roodbol opened Die Opstal which is suitable for weddings, product launches and conferences. A tea-garden and areas where light meals can be served to the public complete the range of facilities available.

Die Opstal is open from Tuesdays to Sundays from 10h00-17h00. Functions can be arranged by telephoning (012) 808-2036.

The Derdepoort Recreation Resort is open every day from 07h00-20h00 (visitors may remain in the resort until midnight).

For more details phone (012) 808-0828/9.

From: "Be my guest", March 1992

Die Volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849

'n Poort is in Suid-Afrika onder meer 'n breë deurgang deur 'n bergreeks of heuwelrant op dieselfde hoogte bo die see as die aangrensende hoëveld. Daar is meer poorte in die Magaliesberg, die Buffelspoort, Wonderboompoort, Derdepoort en Pienaarsrivierpoort. In Wes-Transvaal is daar nog 'n plek met die naam Derdepoort.

Die Nuusbrieff van die Stadsraad van Pretoria van Januarie-Februarie 1991, jaargang 10 no. 1, p.4, en die maandblad "Be my guest" van Maart 1992 wat hierbo aangehaal is, bevat een sinsnede wat 'n nadere beskouing verdien. Dit lui: "The farm (Derdepoort) is connected to an important historical event. After serious efforts to end the divisions within the Voortrekker State (in Transvaal), the first united meeting of the Volksraad (people's council) of the Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR)¹ took place on the farm, then belonging to Roelof J. Jansen, on May 22 and 23, 1849. The commitment to unity led to the establishment of the Zuid-Afrikaansche Republiek, and some historians thus consider the year 1849 as the year the Republic was born."

In hierdie sinsnede word die betekenis van die Volksraadsvergadering op Derdepoort in hoë mate oordryf. Die aanwesige verteenwoordigers het besluit om 'n eenheidstaat te stig, maar verteenwoordigers van Zoutpansberg was afwesig, dié van Lydenburg het hulle spoedig weer van die eenheidstaat gedistansieer en die eenheid het eers heelwat jare later in 1860 tot stand gekom, toe Lydenburg hom weer by die Zuid-Afrikaansche Republiek aangesluit het.

Die meeste historieskrywers verwys kortliks na die vergadering op Derdepoort, sommige met voorbehoud. Die

geleentheidsrede van die voorsitter Andries W. j. Pretorius word selde aangehaal. Dit is trouens swak van styl en arm van inhoud, moontlik omdat Pretorius se woorde gebrekkig opgeteken is. Ook dit gee aanleiding tot die gevolgtrekking dat die vergadering op Derdepoort van beperkte betekenis was.

Die Groot Trek en die vestiging van Boere in die Overvaalse (later Transvaal genoem) is gevolg deur groot verdeeldheid onder die Boere. Ten tyde van die vergadering op Derdepoort in 1849 was daar ten minste drie groepe of faksies. Die eerste groep wat hom die eerste gevestig het, was die volgelinge van Voortrekker Andries Hendrik Potgieter. Hy het eers Potchefstroom wat na hom vernoem is, gestig, die dorp in 1845 verlaat en Ohrigstad in Oos-Transvaal gestig, die dorp in 1848 verlaat en 'n dorp in Zoutpansberg in Noord-Transvaal gestig wat later Schoemansdal genoem is en in 1867 blywend verlaat is. Hy en sy volgelinge was gekant teen dominerende invloed van die Volksraad en teen betrekings met die Britse outoriteit, teen inmenging in Transoranje waar die Britte in 1848 die Voortrekkerrepubliek geannekseer het, en was voor isolasie.

Die tweede groep was die agterblywers in Ohrigstad wat in 1848 na Lydenburg verhuis het en wat deur intrekkers uit Natal versterk is. Hul leier was J. J. Burger. Hulle wou die Volksraad 'n oorheersende invloed toeken en die mag van militêre leiers inperk. Ook hulle was gekant teen inmenging in Transoranje en voor isolasie.

Die derde groep was die aanhangers van Andries W. J. Pretorius in Potchefstroom. Hy was onder die ontevredenes met die Britse gesag in Natal en het dié kolonie in 1847 verlaat en hom op 'n plaas tussen Rustenburg en die later gestigte Pretoria gevestig. Die Potchefstromers was die digste by die Britse heerskappy in Transoranje. 'n Kommando van hulle onder Pretorius het in 1848 gepoog om die Britte uit Transoranje te verdryf, het die geveg by Boomplaats verloor en Transoranje verlaat. Hulle het die bedreiging van Britse kant die intensiefste gevoel en was daarom die ywerigste voorstanders van 'n eenheidstaat in Transvaal.

Die eenheidstrewers het tot uiting gekom op die Volksraadsvergadering aan die Olifantsrivier op 20 Maart 1849. Potgieter en sy aanhang was teen die eenheid gekant en het die vergadering voor die einde verlaat. Die orige lede het besluit om op die strewers terug te kom op die volgende vergadering. Dit is reeds op 22 en 23 Mei 1849 op Derdepoort gehou. Daar was Potgieter en sy aanhangers weer afwesig, maar die orige lede het besluit tot vorming van 'n "Vereenigde Band²) van de geheele maatschappij aan deze zijde van de Vaalrivier". Die vergadering het ook die grondwet wat in 1844 in Potchefstroom opgestel is (die Drie en dertig Artikelen), as grondwet van die nuwe eenheidstaat aanvaar. Die voorsitter Andries Pretorius het op die vergadering 'n rede uitgespreek om vir eenheid te pleit.

Die Zoutpansbergers onder Potgieter het hulle geheel van die eenheidsbesluit gedistansieer. Daarom het die volgende Volksraadsvergadering op Krugerspost by Lydenburg van

19 tot 24 September 1849 besluit om sanksies teen die Zoutpanners af te kondig om hulle tot aansluiting by die eenheidstaat te dwing. Hulle het besluit om die handel met Zoutpanners te verbied en alle kommunikasie daarmee te verbreek. Die maatreël sou Zoutpanners isoleer en die handel en verkeer daar tot stilstand bring. Potgieter het dan ook twee maande na die vergadering 'n versoenende boodskap aan Andries Pretorius gestuur en toenadering getoon. Dit het gelei tot openbare versoening in 1852 en aansluiting van Zoutpanners kort voor die oorlyde van die twee Voortrekkeleiers. Pretorius het op 23 Julie 1853 sewe maande na Potgieter gesterf.

Berigte oor die Volksraadsvergadering op Derdepoort

Die uitvoerigste berig wat ek daarvoor gevind het, is in Gustav S. Preller se biografie van Andries Pretorius.³⁾ Hy is die enigste skrywer wat die rede van Pretorius opneem. Hieronder volg Preller se verslag in die swierige styl wat hom as joernalis eie was.

"Derdepoort, waar die nuwe Raad op 22 Mei d.a.v. byeengekome het, is die mees oostelike van die natuurlike passe deur Magaliesberg, ongeveer driekwartier tepêrd in noordoostelike rigting van Pretoria verwyder. Die merkwaardige byeenkomsplek ook van latere dae van druk, was die plaas van Roelof Jansen van Vuuren, geleë aan 'n sterke spruit wat destyds deur die vlakte in Pienaarsrivier gestroom het, tussen Magaliesberg en die Daspoortrand reeks. Tot 'n jaar of tien gelede was daar nog 'n verweerde ou kameeldoring langs die pad te sien, wat die juiste plek aan die spruit aangedui het.

Daar het 'n plaat waens en tente gestaan, aan die spruit, en groot klompe trekosse en pêrde het in die soetveldse laagte gewei, terwyl die stemming onder die menigte vrolik was en opgewek verbeidend.

Ses lede van die ou Ohriststadse Volksraad werd herkies, nml: Jacob de Clercq, Jacob Lötter, Piet Steenkamp, Stoffel Viljoen, Jan Grobler en Joachim Prinsloo. Hier werd tans gekies en ingesweer: genl. A.W.J. Pretorius, J.L. Pretorius, D.L. Hattingh, A.G. Spies, P.A.J. Pretorius, J.F. van Staden, J.J. Jacobs, J.S. Marais, B.J. de Lange, H.N. Fourie, J.C. Steyn, F.C. Bester en P. Diederiksen.

Genl. Potgieter het nie opgedaag nie, maar geskryf dat hy verhinder was, en Burger het nog op Smellekamp gewag. Genl. Pretorius werd tot voorsitter gekies, en het die volgende openingsrede gehou:

"Myne heren! Hoe beducht en bevreesd ik my ook gevoelde gevolg te geven aan uwe keuze om deze vergadering te leiden, gevoel ik het als plicht uwe opdracht te aanvaarden. Ik ben zeer bevreesd, zeg ik, omdat de verantwoordelijkheid zo groot is. Het heil van duizenden hangt af van onze beraadslaging, en ik gevoelde my onbekwaam deze verantwoordelijkheid te dragen. Doch gy zult niet uit 't oog verliezen dat ik maar 'n ongeleerde Boer ben. In vertrouwen echter op uwe medewer-

king en hulp, en op de zegen des Allerhoogsten zal ik al myne vermogens inspannen, en streven slechts naar dat ware geluk en die vryheid, waarnaar wy zo lang gezocht hebben.

O, myne waarde vrienden, - voor de grote zegeningen en die liefde die wy tothiertoe genoten hebben, vertrouw ik, dat alle vooroordelen, haat en vervolging uit ons midden verbannen zullen worden, en zulks voor ewig blyven zullen; en dat wy ons van nu voortaan beschouwen zullen als leden van een en hetzelfde lichaam. En zo min wy het geringste lid onzer lichamen missen of verbeuren kunnen, evenzo moeten wy ook trachten beskadiging van het geringste lid van dit ons verenigd lichaam te voorkomen. Wy moeten elkander niet meer beledigen, belasteren of vervolgen, maar in liefde voor elkander bidden. Dan kunnen de zegeningen, die onze Hemelse Vader ons zo menigmaal heeft aangeboden, door Zyne goddelike macht en genade nog groter aan ons vervuld worden.

Bedenk dit, myne vrienden, eer het telaat is: wat zal ons alle trekken en vluchten, ja, zelfs het swaard baten, zo wy niet eensgezind, vol liefde en getrouweid aan elkander blyven! Nimmer zullen wy zonder deze dinge 'tzy de aardse, 'tzy de hemelse Kanaän bereiken. Wy zullen meer dan veertig jaren omzwerven, totdat wy gans verwoest en uitgedelgd zyn.-'

Dadelik werd met algemene stemme besluit tot die vereniging, 'in een band van die gehele maatschappy aan deze zyde van de Vaalrivier'.

Die Potchefstroomse 'Drie-en-dertig Artikels' van 1844 werd in sy geheel aangeneem as Grondwet, en landdroste gelas om aan kommandante en veldkornette afskrifte te verstrek.

Allerlei ondergeskikte sake werd afgehandel, dog ook 'n besluit aangeneem teen veldbrande. Om die vier maande sou die Volksraad vergader, die eerste keer op Krugerspost (Lydenburg), en vervolgens soos besluit word. In spoedeisende gevalle mag die Landdros 'n Kommissieraad oproep, bestaande uit minstens vyf lede van die Volksraad, waarvan die besluite aan die E.v. Volksraadsitting ter goedkeuring onderwerp sou word.⁴⁾

Potgieter sou nogeens, en tans vir die laaste maal, aangeskryf word, om hom te verwoeg by die a.s. raadsvergadering, wat bepaal werd op 3 Sept. te Krugerspost, 'teneinde 'n end te maak aan die bestaande geskille, daar alle andere uit die weg geruim is.' Pretorius onderteken die brief as 'President'. (Tot sover G.S. Preller.)

Van ander historici het veral prof. A.N. Pelzer 'n positiewe oordeel oor die eenheidsbesluit wat op Derdepoort geneem is.⁵⁾ Hy skryf op p.202: die algemene verlange onder die Transvalers na staatkundige eenheid wat tot uiting gekom het op die Volksraadsvergadering aan die Olifantsrivier op 20 Maart 1849, het "op sy beurt weer aanleiding gegee ... tot die welkome hereniging te Derdepoort op 22 en 23 Mei 1849 toe sonder omhaal van woorde die 'Vereenigde Band' in werking getree het." Die gevolg was "dat vir die eerste keer in die geskiedenis van Transvaal van 'n verenigde maatskappy gepraat kon word."

Pelzer neem feitlik hierdie uitspraak terug in sy volgende paragraaf, waarin hy skryf: "Die werking van die desentraliserende faktore in die wydverspreide klein gemeenskap was egter só sterk dat ook hierdie eerste eenheid weldra weer in 'n aantal onderdele opgelos geraak het. ... almal het op hulle manier bygedra dat werklik eenheid voorlopig 'n vrome wens gebly het. In 'n groot mate is dit waar dat die grootste verdeeldheid onder die Boere na die eerste eenwording voorgekom het."

Prof C.F.J. Muller skryf kortliks op p.151: "After attempts had been made at Hekpoort in the Magaliesberg and on the Olifantsriver to unite the Transvaal Voortrekkers, it was decided at Derdepoort in May 1849 that they would all be controlled by the Volksraad. The implementation of the decision to establish 'a United Bond of the whole community of Voortrekkers this side of the Vaal' was frustrated, however, by the absence of Hendrik Potgieter."⁶⁾

Die vergadering op Derdepoort moet dus beskou word as 'n eerste, geheel mislukte poging om 'n eenheidstaat in Transvaal te stig.

Verwysings

- 1) Die naam Zuid-Afrikaansche Republiek, steeds meer dikwels histories onjuis gespel as Suid-Afrikaanse Republiek, is aan die Voortrekkerstaat in die Overvaalse gegee deur die Volksraadsvergadering te Potchefstroom in November 1853, aldus F. Lion Cachet, "De worstelstrijd der Transvalers", uitgegee deur Höveker en Wormser, Amsterdam-Pretoria, sonder jaar, 3de druk, p.317.
- 2) Lion Cachet, "Die worstelstrijd der Transvalers", p.315, skryf "Vereenigde Bond", wat ek 'n aanneemliker spelling as Band vind.
- 3) Gustav S. Preller, "Andries Pretorius, Lewensbeskrywing van die Voortrekker Kommandant-Generaal", Johannesburg, 1937, p.401-403.
- 4) Lion Cachet, "De worstelstrijd der Transvalers", skryf op p.316 noot 1: "De eerste notulen (van die vergadering op Derdepoort) is geteekend: 'Bij gebreke van een Secreatris door A.W.J. Pretorius, voorzitter'." Cachet se opmerking wys op 'n gebrekkige sekretariaat op die vergadering.
- 5) A.N. Pelzer, "Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek, Wordingsjare", Kaapstad ens. 1950, p.202-205.
- 6) C.F.J. Muller, "The period of the Great Trek", in: CFJ Muller, ed., "500 Years, a history of South Africa", Academica, Pretoria, 1969, p.151.

*Die plaaswoning "Die Opstal" in die Derdepoort, noordoos van Pretoria in 1990
Foto: afkomstig van Anton Jansen*

*Olieverfskildery van Hendrik Pierneef van die Derdepoort noordoos van Pretoria, in 1939 geskilder en eiendom van die Pretoriase Kunsmuseum. Op die agtergrond in die middel is 'n boskassie met 'n wit gebou, wat vermoedelik die plaashuis van die familie Wolmarans is en wat nou "Die Opstal" genoem word. Afmetings 75 x 100 cm.
Met dank aan die Pretoriase Kunsmuseum*

SKADUWEES OOR SCHOEMANSDAL, 1867

deur C. de Jong

In 1848 het Andries Hendrik Potgieter, Voortrekkerleier, die dorp Zoutpansberg in Noord-Transvaal gestig, in 1855 is dit deur Stephanus Schoeman Schoemansdal genoem en in 1867 is dit ontruim en verlaat. Dit was 'n tipiese grenspioniersdorp. Die grensgebied in verskillende wêrelddele waar die pioniers bedrywig is, verskuif gewoonlik en heet daarom "the moving frontier". Die "Encyclopaedia of the Social Sciences" (New York 1948, deel 4, p.503) omskryf hierdie begrip soos volg: "The frontier or the pioneer belt, is the initial stage in the settlement of a new region by representatives of a stronger civilisation. It is characterised by sparsity of population, self-sufficing economy and the crude living conditions and uncouth manners of the less complex cultures". Hierdie omskrywing lê nadruk op die uitbreiding van 'n sterkere beskawing wat beskik oor beter organisasie en magsmiddele as die skaars inheemse bevolking, op die rowwe maniere van die pioniers en op hul selfversorging met goedere. Hul selfversorging was egter beslis onvolledig omdat hulle afhanklik was en is van aanvoer van 'n beperkte, maar onmisbare aantal goedere uit die ver agterland, soos wapens, ammunisie en ander artikels, veral metaalware en tekstielstowwe.

Die pioniersgrens bestaan uit verskillende aardrykskundige sones of landstreke wat na mekaar volg en verskuif soos die kolonisasieproses vorder en die grens vorentoe of agtertoe beweeg. Die verskillende soorte pioniers wat die grens laat verskuif, is die volgende:

- (1) die prospekteerders wat na waardevolle delfstowwe soek
- (2) die jagters, vissers en vallesetters (trappers) wat wildsprodukte wil bemagtig
- (3) die rondtrekkende handelaars of smouse wat handel dryf met die prospekteerders, jagters en ander pioniers en met die inheemse, gekleurde bevolking voor die pioniersgrens.
- (4) die sendelinge en missionarisse wat saam met bogenoemde pioniers aan die voorste grens staan en wat geen stoflike voordele nie maar die sieleheil van die pioniers en die inheemse bevolking nastreef; hulle het groot ekonomiese invloed as geleentheidshandelaars en landbouers
- (5) die trekkende of nomadiese veeboere met hul kuddes vee - skape, beeste, bokke, perde en/of mulle
- (6) die los gevestigde akkerbouers wat 'n paar oeste binnehaal en verder trek om 'n ander stuk grond te besaai en af te oes
- (7) die blywend gevestigde boere wat veeteelt en akkerbou be-

oefen en duursame huise, kerke, skole en magistraatskantore bou en paale aanlê.

- (8) die mynbouers wat die suksesvolle prospekteerders volg en minerale-afsettings ontgin; die mynbou is onafhanklik van klimaat, bodemvrugbaarheid en plantegroei en vestiging daarvan staan daarom los van die opeenvolging van die reeds genoemde grenspioniers.

Die gebied by Zoutpansberg het die Voortrekkers as grenspioniers aangeloek weens die vrugbare grond, hoë reënval, geskik vir veeteelt en akkerbou, die wildrykdom, die delfstowwe wat prospekteerders aangetrek het, en moontlikhede vir handelaars om wildsprodukte en vee by blanke en swart bewoners in te handel.

Hindernisse wat die verskuiwing van die pioniersgrens voortoe vertraag en dit somtyds terugding en agtertoe laat skuif, is die volgende:

- (A) natuurlike omstandighede, byvoorbeeld droogte, oorbewei-
ding
- (a) siektes wat mense kwel en somtyds groot sterfte veroorsaak, soos malariakoors en masels
- (b) siektes wat die vee laat kwyn en sterf, soos tsetseylieë en perdesiekte, en plaë wat die gewasse aantast, soos sprinkane, myte en roes
- (B) menslike omstandighede: aggressie van gekleurde bewoners teen blanke pioniers en koloniste.

Hierdie hindernisse het die pioniersgrens in Suid-Afrika in sommige gebiede tydelik teruggedwing wanneer die teendruk te groot geword het. Van belang is dat die aantal pioniers in Suid-Afrika beskeie was in vergelyking met die immigrasie in ander blanke volksplantings in die Amerika's en Oseanië (Australië en Nieu-Seeland). Gevalle van terugtrek van die pioniersgrens in Suid-Afrika, hoewel tydelik, is die ontruiming van die Tarka in Oos-Kaapland in 1770-80 onder druk van die Boesmans, van die Zuurveld in Oos-Kaapland omstreeks 1800 onder druk van die Xhosa's, van Andries Ohrigstad in Oos-Transvaal in 1848 weens die malaria, en van Schoemansdal in Noord-Transvaal in 1867 weens die aanvalle van swartes en malaria.¹⁾

Weens die geïsoleerde ligging van die distrik Zoutpansberg wat die uitvoer van akkerbouprodukte bemoeilik het, en die wildrykdom het spoedig die jag hoofbedryf van die blankes aldaar geword. Hul jagprodukte was wildsvelle, rieme, horings, volstruisvere en -eiers, seekoeivet en ivoor van seekoei- en olifantstande. Veral die tande was waardevol. F. Jeppe noem as voorbeeld dat in 1864 toe die jagbedryf reeds agteruitgaan, 'n Zoutpansbergse handelaar nie minder as 312½ Engelse sentenaars²⁾ ivoor ter waarde van £8000 na Natal uitgevoer het;

daarvoor moes ongeveer 350 volwasse olifante geskiet word. Die blanke jagters het te kampe gehad met perdesiekte en ngana (deur tsetsevlieë veroorsaak) wat hul ryperde en osse laat vrek het, en hulle het daarom die jag spoedig opgedra aan swartes, veral Vendas. Hulle het die swartes voorsien van gewere, ammunisie en lewensmiddele en van Junie tot Oktober uitgestuur. Die jagtogte is steeds verder uitgestrek soos die wild uitgeskiet is, noordwaarts oor die Limpopo tot ver in Matebele- en Masjonaland. Die swartes het geen lasdiere saamge- neem nie en die wildsprodukte is deur draers aangebring.

Tot omstreeks 1860 het die distrik en dorp vooruitgegaan danksy die jagbedryf en uitvoer. Op sy hoogtepunt het die dorp Schoemansdal omstreeks 70 huise, 'n fortjie, kerk, pastorie vir ds. N.J. van Warmelo, 'n magistrataatskantoor en 'n skool gehad. Die aantal inwoners was tussen 100 en 200, die blankes in die distrik ongeveer 1800.³⁾

Agteruitgang

Zoutpansberg was steeds 'n onrustige distrik met 'n onsekere ekonomiese grondslag. Na omstreeks 1860 het die jagopbrengste weens vermindering van die wildstand afgeneem en het die ekonomiese en daardeur politieke moeilikhede toegeneem. Die blanke patroons het blykbaar 'n groter aandeel van die kleinere jagopbrengs geëis, die swart jagters het geweier en die gewere en ammunisie nie teruggegee om as pand te behou en om vir eie rekening te jag.⁴⁾

'n Tweede aanleiding tot die vyandigheid van die swartes, aangevuur deur die Vendastamhoof Katse-Katse of Katlagter, was magsmisbruik deur blanke amptenare en offisiere wat blykbaar die swartes belasting in die vorm van vee en ander goed afgepers het. 'n Staatskommissie vir ondersoek het in 1867 berig dat die opstandigheid van swartes "zyne oorsprong heeft ontleend uit het niet straffen van enkele ambtenaren en officieren die zich door moedswillig pligtverzuim misbruik door (d.i. van) de in hun gestelde magt en ander overtredingen der wet ... hebben schuldig gemaakt"⁵⁾ (F.J. Potgieter, p.75).

'n Derde aanleiding was beweerde slawehandel. Daar was talle gewapende botsings tussen die krygshaftige swartes onderling en met blankes, swart gesinne is verstrooi en swart kinders geskei van familie. Blankes het graag verlate swart vroue en kinders saamgeneem om as bediendes te hou. Vandaar die beskuldiging van slawehandel. Die Volksraad het in 1850 'n wet uitgevaardig wat inboeking van swart kinders by die plaaslike landdros of veldkornet voorgeskryf het. Hierdie "apprentices" of leerlinge moes op hul 25ste jaar vry wees. Kinders moes waar moontlik aan hul ouers teruggegee word. Op onwettige aanname van swart kinders is 'n boete van ten hoogste 500 Ryksdaal- ders gestel.⁶⁾ Die uitvoering van die wet het veel te wense

oorgelaat omdat die landsbestuur swak was en plaaslike outoriteite blankes ontsien het.

Zoutpansberg was steeds 'n bron van kommer vir die regering in Pretoria. Oorsake was die gedrag van die blanke Zoutpansbergers wat hulle min aan landswette gesteur het, en die onrus en na 1860 die ekonomiese agteruitgang van die distrik weens vermindering van jagopbrengste, wat weer versterk is deur die toenemende vyandigheid van die swartes. Dit gaan gepaard met die neiging van die Zoutpansbergers om hulle van die Zuid-Afrikaansche Republiek af te skei voordat hul toestand baie haglik was en hulle hulp uit die ZAR dringend benodig het. Die regering het uit Pretoria verskeie kommissies van ondersoek en kommando's na Zoutpansberg gestuur, maar hulle kon bittermin uitrig en in 1867 is die distrik grotendeels verlaat en is Schoemansdal prysgegee.

In Januarie 1862 het die waarnemende Staatspresident Stephanus Schoeman na Zoutpansberg gereis om daar orde op sake te stel.⁷⁾ Hy was toe waarnemer vir M.W. Pretorius wat in 1860 Staatspresident van die Oranje-Vrystaat geword het. Schoeman was kommandant-generaal van Zoutpansberg in 1855-58 voor sy benoeming tot kommandant-generaal van die ZAR (1858-60) en het Zoutpansberg dus goed geken. Hy het onder andere sy seun Hendrik Schoeman wat verskeie swart tale magtig was, en sy sekretaris Hendrik Stiemens saamgeneem.⁸⁾ Stiemens is gebore in Nederland en het met sy gesin in Januarie 1856 in Suid-Afrika aangekom. Hy was privaatonderwyser op 'n plaas by Pietermaritzburg en daarna die eerste goewermentsonderwyser in Pretoria. Schoeman het hom op 18 April 1861 as sy sekretaris aangestel. Stiemens het homself as Staatsekretaris beskou, maar die Volksraad het hom 'n jaar later die amp ontsê.⁹⁾ Stiemens het later in sy biografiese herinneringe "Oude tijden in Natal en Transvaal" 'n boeiende verslag van sy wederwaardighede, onder meer van sy reis na Zoutpansberg, gegee. Sy herinneringe is wel in Nederland, maar nie in Suid-Afrika gepubliseer nie. Daarom volg hierna sy verslag van die reis na Noord-Transvaal, uit Nederlands in Afrikaans vertaal,¹⁰⁾ deur C. de Jong.

Schoeman het die stemming in Schoemansdal onvriendelik gevind en teëkanting van offisiere ondervind. Sy besoek het dan ook nie geslaag nie. Sy biograaf O.J.O. Ferreira skryf: "Schoeman het waarskynlik as 'n teleurgestelde man na Pretoria teruggekeer, want die doel van sy besoek aan Schoemansdal was om die wet en orde te handhaaf en die onderlinge stryd te beëindig. Na sy besoek het die verdeeldheid eerder toe- as afgeneem."¹¹⁾

Die verdeeldheid het bestaan tussen voor- en teenstanders van die sentrale gesag van die ZAR in Pretoria. Die toestand het ekonomies en politiek verder versleg. Dit blyk uit Friedrich Jeppe se beskrywing van Zoutpansberg in 1867 kort voor

die verlating van Schoemansdal.¹²⁾ Schoeman is afgedank, 'n burgeroorlog het uitbreek in die ZAR buite Zoutpansberg en M.W. Pretorius moes bedank as Staatspresident van die Vrystaat en weer Staatspresident van die ZAR word om in 1864 die burgeroorlog te beëindig. In 1867 was die toestand in Zoutpansberg kritiek. Pretorius het toe 'n kommando onder kommandant-generaal S.J.P. Kruger en 'n kommissie bestaande uit Stephanus Schoeman as hoof, H. Schoeman, sy seun, en S.J. Meintjes as waarnemende Staatsprokureur na Schoemansdal gestuur. Die meeste burgers in die ZAR was onwillig om te veg vir die Zoutpansbergers wat hulle volgens hul mening aan wetteloosheid en willekeur skuldig gemaak het, en die aantal wat Kruger vergesel het, was klein. Die kommissie het 'n hooggeregshof in Schoemansdal gevorm wat deur Jeppe in sy hierna volgende beskrywing vermeld is. Dit het swaar strawwe aan amptenare en offisiere opgelê, maar die strawwe is nie uitgevoer nie, want die krygsraad het die hof ontbind weens die oproerigheid wat die gevolg was van die vonnis.¹³⁾

Ook die kommando het niks uitgerig nie en huis toe gegaan, want daar was gebrek aan ammunisie, krygstug en veglus en Katse-Katse het die bestorming van sy sterk bergvesting maklik afgeslaan. Op 15 Julie 1867 is Schoemansdal deur die bewoners verlaat en in die volgende nag het die Vendas die dorp afgebrand en verwoes. Die Schoemansdallers het in laers suid van hul dorp saamgetrek en na enkele maande na die plekke van die latere Pietersburg, in 1886 gestig, en Potgietersrust verskuif.

Die ontruiming van Zoutpansberg het die regering in Pretoria geskok en beskaam. Stephanus Schoeman het hom aangebied om Schoemansdal te herower en met 'n kommando in Oktober 1867 daar aangekom. Maar die storie van Paul Kruger se kommando enkele maande tevore het hom herhaal.¹⁴⁾ Zoutpansberg is amper 20 jaar lank aan die heerskappy van die swartes oorgelaat.

Bylae A

Hendrik Stiemens, "Oude tijden in Natal en Transvaal", in "De Gids", Amsterdam, jaargang 1934, p.322-324.

Die hierna volgende paragrawe is 'n vertaling van bogenoemde bladsye uit Nederlands in Afrikaans deur C.de Jong .

Meermale het ernstige klage van Zoutpansberg - 'n dorp aan die noordelike grense (van Transvaal) geleë aan die Limpoporivier - ingekom as sou die boere, wat daar almal olifantsjagters was, die naturelle of kaffers¹⁵⁾ op 'n barbaarse wyse behandel. Ons het besluit om self te gaan ondersoek instel¹⁶⁾ en het op reis gegaan met 'n wa met 8 perde bespan, en twee karre, elk met 4 perde. Nouliks het ons Pretoria agter ons gelaat of die streek het steeds woester geword. Drie dae lank